

LIETUVOS ASTRONOMIJOS ISTORIJS ŠALTINIAI

STASE MATULAITYTE

Lietuvos astronomijos istorija glaudžiai siejasi su seniausios šalies aukštosios mokyklos — Vilniaus universiteto, kuriame prasidėjo ne tik astronomijos, bet ir kitų Lietuvos mokslų raida, istorija.

Lenkų istorikas Juzefas Bielinskis, parašęs platų Vilniaus universiteto istorijos veikalą, pateikė ir astronomijos mokslo vystymosi apžvalgą jame¹. Jis apibūdino bendrą astronomijos mokslo kryptį, davė kai kurių žinių apie universiteto astronomus: Martyną Počobutą, Andrių Streckį, Ignotą Rešką, Cezarį Kaminskį, Petrą Slavinskį ir kt., pateikė jų darbų sąrašus. Astronomijos dėstymo universitete apžvalgą jis pradėjo 1781 m., kai buvo išleistos pirmosios universitete dėstomų dalykų programos², tarp jų ir A. Streckio sudaryta jo dėstomos astronomijos programa. J. Bielinskis trumpai užsimena apie kai kurias iš šių programų. Tai nėra išsami astronomijos dėstymo Vilniaus universitete apžvalga, bet, antra vertus, bene pats plačiausias praeities darbas, nes kiti autoriai, kalbėdami apie astro-

nomijos istoriją Lietuvoje, jos dėstymo universitete plačiau nenagrinėja.

Kai kurios medžiagos apie astronomijos dėstymą dar galima rasti S. B. Jundzilo straipsnyje³, kuriame jis aprašo matematikos mokslus Vilniaus universitete nuo 1780 m. Tačiau čia pasitaiko nemaža subjektyvizmo, pavyzdžiui, rašant apie astronomą A. Streckį, jo pažiūras į gamtos mokslus bei jo pasiskaitas, iš dalies ir apie astronomą I. Rešką.

F. Kucharževskis, apžvelgdamas astronomijos vystymąsi Lenkijoje, trumpai paliečia ir astronomijos padėtį Lietuvoje⁴. Kiek plačiau šį klausimą nagrinėja buvęs Vilniaus observatorijos astronomas V. Dziewulskis⁵.

Plačiausią Vilniaus observatorijos istoriją pateikia buvęs jos direktorius Matvejus Gusevas (1826—1866) observatorijos šimtmečiui skirtame straipsnyje⁶. Jis gana smulkiai pasakoja apie observatorijos statybą ir vargus, susijusius su ja. M. Gusevas pamini, kad medžiagą straipsniui ėmė iš kito Vilniaus observatorijos astronomo Marty-

¹ **Bieliński J.** Uniwersytet Wileński (1979—1831). T. 2.—Kraków, 1899—1900, p. 227—235.

² Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilenensi... Ex Anno 1781 in Annum 1782.

³ **Jundziłł S.** Zbiór ulamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych w dawniejszym i obecnym (1829) stanie Wileńskiego uniwersytetu.—Pismo zbiorowe wileńskie, 1859, p. 132—150. Nauki matematyczne w Akademii Wileńskiej od roku 1780, p. 136—146.

⁴ **Kucharzewski F.** O astronomii w Polsce.—Kn.: Pamiętnik Towarzystwa Nauk scisłych w Paryżu, 1872, t. 2, p. 164—169, 181—185.

⁵ **Dziewulski W.** Historia astronomii w uniwersytecie Wileńskim.—Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, 1922, t. 7, p. 140—151.

⁶ **Гусев М.** Столетнее существование Виленской астрономической обсерватории (1753—1853).—Памятная книжка Виленской губернии на 1853 год. Ч. 2. Исторически-статистические очерки Виленской губернии, с. 68—105.

no Zilinskio rankraščių (iš 1826—1829 m. astronominių stebėjimų žurnalo, kuris, deja, neišliko).

Observatorijos šimtmečiui paskirtas ir V. Pšibilskio⁷ straipsnis, pateikiantis beveik tą pačią medžagą, kaip ir M. Gu-sevo. Trumpai observatorijos istoriją nušviečia ir dvejų ankstesnių straipsnių autoriai⁸ bei S. Seligovskis⁹.

Kalbant apie mūsų dienų literatūrą, pirmiausia reikia paminėti prof. P. Slaveno straipsnį¹⁰, kuriame jis duoda gana plačią astronomijos dėstymo universitete 1781—1832 m. apžvalgą, nagrinėja kai kurias astronomijos dėstymo programas, nurodydamas jų savitumus, aptaria ir observatorijos įkūrimo sąly-

gas bei aplinkybes. Paminėtini ir Z. Zemaičio¹¹ bei P. Zemaičio¹² straipsniai, kuriuose randame žinių mus dominančiu klausimu. Mokslo istorikės N. Nevskaja¹³ ir L. Žigalova¹⁴ pateikia naujos medžiagos apie Vilniaus observatoriją po universiteto uždarymo, o G. Pavlova¹⁵ ir V. Čenakalas¹⁶ aptaria Lietuvos astronomų susirašinėjamą su kitų šalių mokslininkais. Apie žymiausią Vilniaus universiteto astronomą M. Počobutą ir jo stebėjimų žurnalus kalbama E. Doroševičiaus straipsnyje¹⁷. Lietuvos astronomijos istorijos klausimai nagrinėti ir S. Matulaitytės darbuose¹⁸. Žinių apie kosmologines pažiūras, dėstytas filosofijos kurse, rasime plačioje R. Pleckai-

⁷ Przybilski W. Sto lat istnienia wileńskiego obserwatorium astronomicznego.—Gazeta Warszawska, 1854, Nr. 203—208, 215.

⁸ Wyrwicz A. O różnych obserwatoryach astronomicznych w Europie w wieku przelżym.—Tygodnik Wileński, 1816, t. 1, p. 334—344; Baliński M. Opisanie statystyczne miasta Wilna.—Wilna, 1835, p. 103—105.

⁹ Szeliowski S. Rys dziejów obserwatorium Wileńskiego.—Czasopisma akademickie AM Vilnenskie, 1932, z. 10, p. 25—30, ilustr.

¹⁰ Славенас П. Астрономия в высшей школе Литвы XVI—XIX в.—Историко-астрономические исследования, 1955, вып. 1, с. 49—84.—Библиогр.: 29 назв.

¹¹ Жемайтис З. Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете (1579—1832 гг.)—Литовский математический сборник, 1962, т. 2, № 2, с. 289—317, ил.—Резюме на лит., франц. яз. Библиогр.: 15 назв.

¹² Zemaitis P. Astronomijos mokslų plėtotė Lietuvoje.—Кн.: Astronomi is kalendrius. 1959. V., 1958, p. 99—106.

¹³ Невская Н. И. Вильнюсская обсерватория в середине XIX века.—В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. 2. Рига, 1970, с. 73—81; Невская Н. И. Журнал наблюдений М. М. Гусева.—Там же, с. 83—88.

¹⁴ Жигалова Л. В. Последний период в истории старой Вильнюсской обсерватории (1876—1882).—Там же, с. 89—99.

¹⁵ Павлова Г. Е. Научные связи М. Почобута и Ж. Лаланда.—Там же, с. 65—72.

¹⁶ Ченакал В. Л. Мартин Почобут и Петербургская Академия наук.—Историко-астрономические исследования, 1961, вып. 7, с. 297—305, ил.; Ченакал В. Л. Ян Батист Снядцкий и Иоган Элерт Бодэ.—Историко-астрономические исследования, 1966, вып. 9, с. 309—332, портр.

¹⁷ Доросевич Э. „Sahiers des observations“ Мартина Почобута и его школы.—В кн.: История и методология естествознания. Минск, 1966, с. 27—36.

¹⁸ Matulaitytė S. Lietuvių liaudies astronomija.—Кн.: Kraštotyra. V., 1969, p. 249—254; Матулайтите С. Астрономия в Вильнюсском университете во II половине XVIII в.—в начале XIX в.—Труды АН Литовской ССР. Серия А, 1969, т. 1, с. 69—83.—Резюме на лит., англ. яз. Библиогр.: 26 назв.; Матулайтите С. Возникновение и первые 5 десятилетий деятельности Вильнюсской астрономической обсерватории.—Труды АН Литовской ССР. Серия А, 1969, т. 2, с. 121—129.—Резюме на лит., англ. яз. Библиогр.: 49 назв.; Матулайтите С. Учение Коперника в Вильнюсском университете в XVII—начале XIX в.—Историко-астрономические исследования, 1975, вып. 13, с. 73—82; Matulaitytė S. Astronomijos dėstymas ir kosmologinės pažiūros senajame Vilniaus universitete (XVIII a. II-ji pusė—XIX a. pradžia): Kand. dis.—V., 1971.—268 p.

čio studijoje¹⁹. Naujausių duomenų apie astronomijos dėstymą universitete ir kai kuriuos dėstytojus pateikia L. Piechnikas²⁰ ir E. Gečiauskas²¹.

Sio straipsnio tikslas — atskleisti rankraštine medžiaga Lietuvos astronomijos istorijos bei kosmologinių pažiūrų raidos klausimais, saugomą Vilniaus universiteto ir LTSR Mokslų Akademijos rankraštynuose, TSRS Mokslų Akademijos archyve Leningrade bei LTSR centriniame valstybiniame archyve²². Šią medžiagą galima suskirstyti į šešias grupes: 1) XVII—XVIII a. fizikos kurso, kuriame buvo dėstomos kosmologinės pažiūros, bei matematikos ir astronomijos kursų studentų užrašai bei profesorių rankraščiai; 2) Spausdintos astronomijos kurso programos bei egzaminų tezės; 3) M. Počobuto ir kitų astronomų vesti rankraštiniai astronominių stebėjimų žurnalai ("Cahiers des observations"); 4) Vilniaus astronomų bei įvairių asmenų jiems rašyti laišukai; 5) Medžiaga universiteto astronomų biografijoms; 6) Observatorijos ir jos bibliotekos inventoriniai sąrašai.

Seniausias pirmosios grupės rankraštis yra 1603 m. matematikos ir astronomijos kursas²³, skaitytas Vilniaus universitete. Didžiausią jo dalį užima astronomija (lap. 28—280) su daugybe lentelių, schemų, brėžinių ir matemati-

nių apskaičiavimų. Nagrinėdamas sferų judėjimą, kurso autorius nurodo Koperniko knygos II-jį skyrių, kuriame kalbama apie Žemės judėjimą, nors apskritai kurse prisilaikoma Ptolemėjo pasaulėžiūros. Rankraštyje taipogi aprašomas vietovių koordinacių nustatymas, Saulės laikrodžių gamyba, kalendoriaus sudarymas.

Svarbus Lietuvos astronomijos istorijai rankraštis „Elementae Mathematicarum disciplinarum, Elementae astronomicum“ (1629—1930. 169 lap.), saugomas Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje²⁴. Jį sudaro anoniminio autoriaus matematikos, geodezijos, astronomijos, gnomonikos skyriai, skyrius apie vietovių koordinacių nustatymą, Simono Berento skyrius apie horologijos instrumentus, Andriaus Milevskio aristotelinės fizikos skyriai apie dangų ir meteorus. Pastarajam buvo priskiriama ir viso rankraščio autorystė. Kadangi 1629/1630 m. m. universitete matematikos profesoriumi buvo Jonas Kiršteinas, E. Gečiausko nuomone (išnaša 21), anoniminės matematikos ir astronomijos dalys turėtų būti jo. Šis rankraštis pirmasis iš mums žinomų, kuriame randame Koperniko ir Tycho Brahės pasaulio sistemų brėžinius.

Išlikęs žymaus Saulės laikrodžių

¹⁹ Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokykloje XVI—XVIII a.—V., 1975.—532 p.

²⁰ Piechnik L. Początki Akademii Wileńskieij (1569—1600).—Nasza Przegląd, 1973, t. 40, p. 5—173.

²¹ Гячяускас Э. Математика в Вильнюсском университете до 1832 г.—Лит. мат. сб., 1979, т. 19, № 2, с. 5—12.

²² Бутенас Д. П., Крылов Ю. Н., Савицкий В. П. Документальные материалы Центрального государственного исторического архива Литовской ССР по истории Вильнюсской обсерватории.—В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. 2. Рига, 1970, с. 39—44.

²³ Mathematica. 1603. 280 lap.—Centrinis valstybinis istorinis archyvas (toliau — CVIA), F 1135, apr. 2, Nr. 38. Dėl kurso autoriaus yra įvairių nuomonių — tai galėjo būti Baltramiejus Tomaševičius arba Mykolas Salpa. Jėzuitų archyve Romoje saugomose dokumentuose (ARSJ Pol. 8. f. 105) nurodoma, kad Salpa dėstė penkerius mokslų metus (nuo 1595 m.). E. Gečiausko nuomone (išnaša 21), jis galėjo dėstyti ir 1603 m., nes studentai buvo priimami ne kasmet. B. Tomaševičius dėstė XVII a. pradžioje. Ant rankraščio yra užrašas, kad jis priklausė Laurynui Bojeriui.

²⁴VVU, F 3, Nr. 2319.

meistro S. Berento (jis matematiką ir astronomiją universitete dėstė 1620—1621 m.) 1637 m. traktatas²⁵ apie paprastus astronominius prietaisus bei Saulės laikrodžių gamybą.

1684—1686 ir 1691—1693 m. astronomijos kursą Vilniaus universitete skaitė Georgas Berentas. Kursas²⁶, matyt, buvo platus ir gerai parengtas, nes juo naudojosi ir Martynas Bistrickis, dėstęs matematiką ir astronomiją 1733—1737 m.²⁷ M. Bistrickio parengto matematikos kurso²⁸, kurį sudarė gnomonika, bažnytinis kalendorius ir astronomija, rankraštis dingo Lenkijoje II-jo pasaulinio karo metu²⁹.

M. Karvackio (dėstė 1720—1730 m.) matematikos kursų rankraščiai parodo, kad 1721 m.³⁰ šiame kurse buvo dėstoma ir gnomonika bei geografinių koordinacių nustatymas, o 1727 m.³¹ — geodezija, chronologija ir astronomija.

Kiti šios grupės rankraščiai — tai stambiausios filosofijos kurso dalies — gamtos filosofijos arba fizikos (philosophia naturalis seu physica) užrašai. XVII—XVIII a. fizikos kursų, skaitytų Vilniaus universitete, sąrašas pateiktas R. Plečkaičio monografijoje³². Beveik visi jie saugomi Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyliuje, 3-me fonde (išskyrus tris, esančius Mokslų akademijoje, ir vieną — TSR respublikinėje bibliotekoje).

Labai svarbi medžiaga mokslo tiriamajam darbui Vilniaus universitete apibūdinti yra M. Počobuto rankraštiniai stebėjimų žurnalai ("Cahiers des observations").

Vilniaus observatorijos astronomai, vadovaujami Počobuto, o dažniausiai pats Počobutas savo kasdieninių stebėjimų rezultatus užrašydavo specialiuose žurnaluose. Šiuos žurnalus rūpestingai saugojo ir toliau vedė taip pat M. Počobuto įpėdiniai observatorijoje: J. Sniadeckis, M. Hlušnevičius, P. Slavinskis ir kt. Po 1876 m. observatorijos gaisro šie žurnalai, kaip ir visa, kas dar buvo išlikę, buvo išvežti į Peterbugą ir perduoti Pulkovo observatorijai. Dalis žurnalų, ar gaisro metu, ar juos vežiojant bei perdavinėjant, žuvo. Išliko tik nedidelė dalis, apimanti kelerių metų stebėjimus: nuo 1769 m. iki 1794 m. su spragomis ir atskiri vėlesnių metų gabalai. 1941 m. šiuos žurnalus Pulkovo observatorija perdavė TSRS Mokslų Akademijos archyvai Leningrade, kur jie šiuo metu ir saugomi.

Užrašai buvo vedami prancūzų kalba (vėliau pasitaiko lenkų ir vokiečių k.). Pustalpai rūpestingai sugrafuoti: 1. Mėnuo ir diena (Jours du Mois). 2. Žvaigždžių padėtis pagal meridianinį teleskopą (Passages des Astres à la lunette Méridienne Temps de la Pendule). 3. Meridiano aukštis arba atstumas iki zenito (Hautere méridienne ou Distances ou Zénith). 4. Kiti stebėjimai arba pastabos (Autres observations ou remarques).

Počobuto laikų stebėjimų užrašai gana lakoniški. Didžiąją lapo dalį užima matematiniai ir astronominiai ženklai bei apskaičiavimai. Mažiausiai matematiška yra ketvirtoji grafa. Joje galima rasti daugiausia žinių apie darbo pobū-

²⁵ VVU, F 3—2313.

²⁶ Viešojo Salitykovo-Sčedrino b-ka. Rankr. sk. (toliau VS-SB RS) Lotyniškų rankraščių katalogas. IX. Mathesis Q 23 d. Prolegomena astronomica, dicta a P. Georgio Berend S. J. Vilnae 1685 et perscripta 1736.

²⁷ ARSI Lith 56—59.

²⁸ VS-SB RS. Lotyniškų rankraščių katalogas. XI. Mathesis Q 23, Q 29.

²⁹ Гячяускас Э. Математика в Вильнюсском университете до 1832 г.—Лит. мат. сб., 1979, т. 19, № 2, с. 9.

³⁰ VVU, F3—1225.

³¹ LTSR MA, F 41—546.

³² Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje.—V., 1975, p. 15, 500—508.

dį, stebėtojo pavarde, tyrimo metodiką, įvairias hipotezes bei spėjimus. Žurnalai buvo vedami labai kruopščiai. Beveik nėra dienos, kad nebūtų užfiksuoti jos darbo rezultatai. Pagal juose įrašytas valandas galima spręsti, kad buvo dirbama ištiesą parą.

Vėlesnių metų (iš išlikusių — 1831—1860 m.) užrašai jau M. Počobuto kruopštumu nepasizymi: vesti nereguliariai, labai trumpi, be jokių pastabų.

Pateikiamas išlikusių žurnalų sąrašas chronologine tvarka. Visi jie yra minėto archyvo 17-tame fonde, apr. 1. Todėl duodamas tik Nr.

1. Cahiers des observations astronomiques. 1769. Vilna. 22 lap.— F 17, apr. 1, Nr 91, lap. 4—25.

Šių užrašų pabaigoje duota 1767 m. planetų palydovų padėties Vilniuje ir Varšuvoje lentelė.

2. Cahiers des observations astronomiques faites sur pendule de Schelton. Kowno, 1771—1772. 66 lap.— Nr 101.

3. Cahiers des observations astronomiques à Kowno. 1773. 120 lap.— Nr 102.

4. Cahiers des observations faites a la pendule de Schelton 1774 à Vilna. 93 lap.— Nr 88.

5. Cahiers des observations astronomiques de l' année 1775, faites sur la pendule de Schelton à Vilna. 179 lap.— Nr 89.

6. Cahiers des observations astronomiques à Kowno. 1779—1780. 58 lap.— Nr 103.

7. Rechunki obserwacyi astronomicznych od 1792 9-go grudnia do 1794 miesiaca lutego. Xiążka L. 43 lap.— Nr 104.

8. Įvairių metų stebėjimų sąsiuviniai, lentelės ir pan. 266 lap.— Nr 91.

Lap. 3. Observations astronomiques faites à l'observatoire de l'université Imperiale de Wilna en 1814. nouveau style.

Lap. 73—79 — 1819 m. kometos kasdieniniai stebėjimai.

Lap. 127—139 — 1807—1809 m. nežinomų žvaigždžių stebėjimai Vilniuje (Position des etoiles inconnues observées en 1807, 1808, 1809, Wilno).

Lap. 141—159. Position des etoiles inconnues observées 1814, 1815, 1816 à l'observatoire Imperiale de Wilna.

Lap. 160—175, 179—266. 1819 m. kometos kelio apskaičiavimai ir įvairūs duomenys, nustatyti Paryžiumi, Londono, Getingeno ir kitų astronomų.

9. Cahiers des observations astronomiques faites ou quart de cercle mural de Ramsden a l'observatoire de Vilna en 1836 et 1837. 99 lap.— Nr. 94.

10. Cahiers des observations astronomiques faites ou quart de cercle mural de Ramsden a l'observatoire de Vilna en 1834 et 1835. 117 lap.— Nr. 93.

11. Cahiers des observations astronomiques faites ou quart de cercle mural de Ramsden a l'observatoire de Vilna en 1836 et 1837. 99 lap.— Nr 94.

12. Cahiers des observations... 1838 et 1839. 93 lap.— Nr 95.

Žurnalas pradėtas 1838 m. vasario 12 d., baigtas 1840 m. kovo 5 d. (nuo 1839 m. gruodžio 21 d. iki 1840 m. kovo 5 d. praleista). Užrašai trumpi, bet tvarkingi ir gana reguliarūs.

13. Cahiers des observations... 1840, 1841 et 1842. 109 lap.— Nr 96.

14. Cahiers des observations... 1843—1847. 314 lap.— Nr 97.

Užrašai pradėti 1843 m. sausio 3 d., baigti 1847 m. gruodžio 31 d., vesti reguliariai.

15. Beobachtungen mit dem grossen Refraktor in Wilno von Maties Gussew. 1852—1860. 265 lap.— Nr 100.

Užrašai pradėti 1852 m. spalio 11 d., rašyti pieštuku. Pastabos — vokiečių rusų kalbomis.

Nei lenkų, nei tarybinėje spaudoje stebėjimų žurnalai nėra plačiau nagrinėti. M. Balinskis apie juos trumpai užsimena knygoje „Pamėtniki o Janie Sniadeckim“ (Wilno, 1865). Kurį laiką žurnalai buvo laikomi dingusiais.

1950 m. juos surado ir peržiūrėjo prof. P. Slavėnas — tai liudija jo įrašai archyvo dokumentuose. Gerokai vėliau žurnalus peržiūrėjo E. Doroševičius ir neteisėtai pasiskelbė juos atradęs. Aptardamas žurnalus minėtame straipsnyje (išnaša 17), autorius daugiausiai remiasi 1773 m. žurnalu, išleistu 1777 m. Vilniuje³³. Tais atvejais, kai naudojama rankraštinė medžiaga, pasitaiko nemaža painiavos ir klaidų.

1773 m. žurnalo mūsų respublikos bibliotekose nėra. Įdomų jo egzempliorių TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje Leningrade, peržiūrėdamas XVIII a. II-je pusėje Peterburgo Mokslų Akademijos bibliotekos gautas astronomines knygas, surado V. Čenakalas. Leidinio tituliniam lape yra paties M. Počobuto įrašas prancūzų kalba: „Jo Prakiltybei P. Domaševui, Jos Didenybės visos Rusijos Imperatorės Kammergerui ir S.-Peterburgo Imperatoriškios Mokslų Akademijos Prezidentui nuo Jo nuolankiausio ir paklusniausio tarno Abato Počobuto“³⁴. Datos nėra, bet knyga, matyt, buvo persiųsta tarp 1777 ir 1782 m., nes Domaševas akademijos direktoriumi buvo iki 1782 m. sausio mėn.

Įvairių šalių mokslininkų, dirbančių toje pačioje mokslo srityje, susirašinėjami yra svarbūs dalyko tyrinėjimui. Iš Vilniaus astronomų korespondencijos daugiausia išlikusių yra M. Počobuto, A. Streckio ir J. Sniadeckio laiškų bei laiškų, rašytų jiems. Įdomios medžiagos teikia T. Zebrausko laiškai, rašyti jo

mokytojui J. Steplingui į Prahą ir paskelbti pastarojo veikalė³⁵. M. Počobuto korespondencijoje svarbią vietą užima jo susirašinėjimas su austrų astronomu Maksimilianu Heliu ir prancūzų astronomu Zozefu Zeromu Fransua de Lalandu. Sie ir kiti laiškai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje³⁶.

A. Streckio fondą³⁷ sudaro jo laiškai į Londoną, Paryžių bei anglų, prancūzų ir kitų astronomų laiškai jam. Iš šių laiškų galima nustatyti, kada ir kur A. Streckis keliavo, kokius instrumentus užsakė Vilniaus observatorijai, kokius užmezgė ryšius su užsienio mokslininkais.

Iš J. Sniadeckio susirašinėjimo³⁸ yra nagrinėta jo korespondencija su vokiečių astronomu, Berlyno observatorijos direktoriumi J. E. Bode³⁹ (1747—1826). Reikia pažymėti, kad V. Čenakalas savo straipsnyje neteisingai nurodo astronomų susirašinėjimo pradžią. Jo nuomone, pirmasis J. Sniadeckio laiškas J. E. Bodei yra rašytas 1810 m. vasario 28 d. (p. 314). Peržiūrėjus korespondencijos registravimo knygą TSRS Mokslų Akademijos archyve ir ten saugomus laiškus⁴⁰, paaiškėjo, kad iš rastų laiškų anksčiausias yra J. Sniadeckio laiškas, rašytas 1809 m. balandžio 22 (10) d. Štame laiške J. Sniadeckis dėkoja už du 1811 m. metraščio, kurį jis vadiną efemeridėmis, egzempliorius ir praneša vokiečių astronomui, kad jau praėjo metai, kai Počobutas išėjo pensijon ir paliko Vilnių. Kadangi tik po

³³ **Počobut M.** Cahiers des observations astronomiques faites à l'observatoire royal de Vilna en 1773 présentes ou roi par l'abbé M. Poczubot. — Vilna. 1977. — 158 p.

³⁴ Pour Son Excellence Mr. de Domaschew Chambellan de Sa Majesté Impériale de toutes les Russies et Président de l'Académie Impériale des Sciences de S. Pétersbourg de la part, de Son très-humble et très-obéissant Serviteur l'Abbé Poczubot.

³⁵ **Stepling J.** Litterarum commercium. — Wratislaviae, 1782, p. 335—349.

³⁶ VVU, F 2-DC 53—54; F 16, Nr. 1—23.

³⁷ VVU, F 17, Nr. 1—11; F 2—DC 53; F 2—DC 130.

³⁸ VVU, F 13, Nr. 130.

³⁹ **Ченакал В. Л.** Ян-Батист Снядецкий и Иоган-Элерт Боде. — Историко-астрономические исследования, 1966, вып. 9, с. 309—332, портр.

⁴⁰ TSRS MA arch., F 17, apr. 1, Nr. 90.

metų Bodei pranešama apie Počubuto išvykimą, tai, matyt, per tuos metus jie nesusirašinėjo, nes, aišku, kad tokio svarbaus dalyko J. Sniadeckis nebūtų užmiršęs parašyti ankstesniuose laiškuose. Matyt, tai ir buvo pirmasis Sniadeckio laiškas Bodei, nes prieš metus (1808 m. vasario 13 d.) Počubutas savo laiškuose⁴¹ jam apie Sniadeckį rašė kaip apie šiam nepažįstamą. Iš 1809 m. gruodžio 5 d. Bodės laiško⁴², rašyto Počubutui, aiškėja, kad 1811 m. efemerides Bodė siuntė Počubutui. Senajam astronomui nesant Vilniuje, efemeridės teko Sniadeckiui, už kurias jis savo pirmajame laiške ir dėkoja, pranešdamas, kad Počubutas išvyko iš Vilniaus. Tačiau Bodė, matyt, nebuvo spėjęs gauti Sniadeckio laiško, todėl pasiuntė kitą laišką ir dar du 1812 m. efemeridžių egzempliorius Počubutui. Efemeridės, kiek vėliau ir laiškas, vėl pateko Sniadeckiui, o šis 1810 m. vasario 28 d. rašo antrąjį laišką Bodei, kurį V. Cenakalas palaikė pirmuoju.

Po 1781 m. universiteto reformos buvo pradėtos spausdinti visų dėstomų dalykų programos⁴³, į kurias įėjo ir astronomija. Jos buvo leidžiamos iki pat universiteto uždarymo 1832 m. Iš jų

matome, kaip plačiai vienas ar kitas dalykas universitete buvo dėstomas.

Su dėstytojo dalyko apimtimi ir turiniu supažindina egzaminų programos bei tezės, gintos studentų. Iš jų minėtinos prof. Tomo Zebrausko sudarytos arba parašytos jam vadovaujant matematikos programos ir tezės. Dvejose iš jų⁴⁴ randame ir astronomijos klausimų.

Medžiagos universiteto astronomų, kaip ir kitų universiteto darbuotojų bei profesorių, biografijoms galime rasti įvairiuose rankraščiniuose dokumentuose bei išleistuose veikaluose. Pirmiausia paminėtina rankraštinė Vilniaus universiteto mokslinių laipsnių teikimo registracijos knyga „Laureae Academicæ“⁴⁵. Joje nurodyti duomenys apie mokslinį laipsnį gavusį asmenį, apie jo pedagoginę ir kitą veiklą.

Buvo vedamas universiteto dienoraštis⁴⁶, kuriame kiekvieną dieną registruoti svarbesni įvykiai. Be to, buvo užrašoma, kas kada laikė kokius egzaminus, kam buvo suteikti moksliniai laipsniai, kokie vyko disputai ir kt. Vertingos medžiagos teikia ir Vilniaus universiteto bei jėzuitų kolegijų egzaminų registracijos knyga⁴⁷. Yra išlikusios ir kitos

⁴¹ Astronomisches Jahrbuch für das Jahr 1811, 1808 p. 256.

⁴² TSRS MA arch., F 17, apr. 1, Nr 90, lap. 32.

⁴³ Prospectus lectionum in Alma Academiā et universitate Vilnensi...; Praelectiones in universitate litterarum caesarea Vilnensi...; Oglaszenie lekcyw w imperatorskim uniwersytecie Wileńskim...; Catalogus praelectionum in caesarea universitate Wilnensi...

⁴⁴ Zebrawski T. Specimen scientiae mathematicae ex trigonometria sphaerica, astronomia tam sphaerica quam theorica, atq. mechanica... In que... matheseos auditore, infraexposita quaesita, observationes, theoremata, problemata, definientur, recensentur, demonstrantur, resolventur... exhibebitur in aula Academica Anno 1754, Mense Julio, Die 22.—Vilnae: typ acad., 1754.—24 p.; Theses mathematicae ex arithmetica, algebra, geometria, plana ac solida, geodesia, trigonometria, cosmographia et horographia quas... Carolus Rahoza... tentamen publicum subiturus... paeside R. P. Thoma Zebrowski... in aula Academica, Anno 1755, Mense Julio, Die 15.—Vilnae: typ. acad., 1755.

⁴⁵ Laureae Academicæ seu liber continens ritum promoventi et catalogum promotorum ad gradum doctoratus, licentiatius et baccalaureatus in Alma Academia Vilnensi Soc. Jesu. 1593—1781.—VVU, F 2—DC 1.

⁴⁶ Diarium Collegii Vilnensis Societatis Jesu. 1710—1723.—VVU F 2—DC 4; Diarium Collegii Academici Vilnensis Societatis Jesu. 1752—1766.—CVIA F 1135, apr. 20, Nr 303.

⁴⁷ Liber extraordinarius provincialis. 1585—1642.—VVU F 13—35.

medžiagos biografijoms⁴⁸ bei atskirai užrašytų biografijų⁴⁹.

Vertingi Vilniaus universiteto astronomų biografijoms šaltiniai yra J. Brauno⁵⁰, C. Zomerfogelio⁵¹ ir S. Zalensko⁵² veikalai. J. Braunas duoda daugumos jėzuitų biografijas ir jų darbų sąrašus. Kai kuri J. Brauno panaudota medžiaga yra žuvusi arba saugoma Vatikano archyvuose. C. Zomerfogelio daugiatojyje randama duomenų beveik apie visus Vilniaus astronomus; nemaža įvairios medžiagos galima rasti ir S. Zalensko darbe — pačiame stambiausiame iš jėzuitų istorijos.

Vilniaus universiteto observatorija, įkurta 1753 m. Tomo Zebrausko, ypač išsiplėtė ir sutiprėjo vadovaujama Martyno Počobuto. Jis pristatė priestatą, įgijo daug naujų instrumentų⁵³. Perduodant observatoriją Jonui Sniadeckiui, joje buvo: 49 įvairūs instrumentai, nemaža baldų ir turtinga 262 veikalų

(466 tomų)⁵⁴ biblioteka. Tačiau dauguma instrumentų jau buvo pasenę, ir J. Sniadeckiui vėl teko komplektuoti naujus⁵⁵. Pasipildė ir biblioteka, o 1832 m. uždarius universitetą, observatorijos bibliotekai buvo perduota daug matematinių ir astronominių knygų⁵⁶. 1835 m. Jono Sniadeckio brolis Andrius perdavė observatorijai jo astronomijos ir matematikos biblioteką (312 veikalų 482 t.)⁵⁷. Dabar biblioteka turėjo apie 1740 tomų.

Iš 1773—1774 m. sudaryto bibliotekos sąrašo matome, kad jau tuo metu bibliotekos fonduose buvo Koperniko, Keplerio, Klero, Niutono, Eilerio ir kitų pažangių mokslininkų veikalų. Buvo nemaža matematinių ir astronominių lentelių, fizikos, anatomijos, geografijos, architektūros, karo, kalbos mokslų (žodynai, gramatikos), grožinės literatūros, filosofijos (ypač minėtini visi Dekarto darbai) ir kitų veikalų.

⁴⁸ Opisy sluzbowe profesorów Uniw. i wydziału wileńskiego człunków. 1805—1810. 309 p.—VUU F 2—KC 127.

⁴⁹ MA F 9—3192.

⁵⁰ Brown J. Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego.—Poznań, 1862.—501 p.

⁵¹ Sommervogel C. Bibliothéque de la Compagnie de Jésus. T. 1—10.—Bruxelles—Paris, 1890—1909; T. 11. 1908.

⁵² Załęski S. Jezuici w Polsce. T. 1—4.—Lwów—Kraów. 1900—1906.

⁵³ Lustracia Collegium Akademickiego Wileńskiego Annó 1773 oktobris 17 dnia po promulgowaney Bulli rozpocęta. Anno zas 1774 januarij 13 dnia skonczona.—VUU, DC—6; 2-as egz. CVIA, F 525, apr. 8, Nr 1028. Opisanie Observatorii Astronomici Regii in Collegio Academico, p. 245—392 (instrumentai, p. 351—368, baldai, p. 369—370, bibliotekos knygų sąrašas, p. 370—392). Inwentarz obserwatorium Wileńskiego. 1798.—VUU, KC—19, lap. 101—108; CVI, F 721, apr. 1, Nr 1075. M. Počobuto sudarytas observatorijos inventoriaus sąrašas: instrumentai (seni ir nauji), baldai, portretai ir kt.

⁵⁴ Ведомость о нынешнем состоянии Виленского учебного округа, в месяце июне 1810-го года. 222 с.—VUU, F 2.

⁵⁵ Wypisy z prokólów Uniwersyteckich od roku 1806 do 1823: Część druga rapportu, czytowanego na posiedzeniu literackiem 15 Maia 1823 zawiezająca opisanie stanu obserwatoriumy astronomicznego w Wilnie, p. 109—112 (aprašyta bendra observatorijos būklė ir instrumentai); Astronomia. Pierwsze obserwacye nieba i ich wypiski, p. 113—116.—VUU, KC—7; CVIA, F 721, apr. 1, Nr 722.

⁵⁶ CVIA, F 567, apr. 3, Nr 1960.

⁵⁷ Ленинградское отд. архива АН СССР, ф. 4, оп. 2—1835, е. х. 75—6, л. 1—16 об.; Ожигова Е. Л. Судьба библиотеки Яна Снядецкого.—Вопросы ист. науки и техники Прибалтики, 1979, с. 26.

Čia paminėti tik svarbesni Lietuvos astronomijos istorijos šaltiniai, esantys Vilniaus ir Leningrado archyvuose. Ne-

maža rankraštinės medžiagos kitose šalies ir užsienio saugyklose dar laukia tyrinėtojų.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1982 m. vasario mėn.

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ АСТРОНОМИИ ЛИТВЫ СТАСЕ МАТУЛАЙТИТЕ

Резюме

В статье дается обзор важнейших печатных работ и исследований по истории астрономии Литвы. Но кроме опубликованного материала есть много рукописных источников, хранящихся в рукописных отделах библиотек Вильнюсского университета и АН Литовской ССР, в архиве АН СССР в Ленинграде, в Центральном государственном историческом архиве Литовской ССР и др. В статье этот материал характеризуется по шести группам: 1) студенческие записи XVII—XVIII вв. по курсу физики (в нем преподавались космологические взгляды), математики и астрономии, а также рукописи по астрономии профессоров Вильнюсского университета; 2) печатные

программы курса астрономии и экзаменационные тезисы; 3) рукописные журналы астрономических наблюдений М. Почобута и других астрономов („Cahiers des observations“);

- 4) переписка вильнюсских астрономов;
- 5) различный материал для их биографий;
- 6) инвентарные списки Вильнюсской обсерватории и ее библиотеки.

В статье предьявлен только материал, находящийся в хранилищах Вильнюса и Ленинграда. Много рукописей по истории астрономии Литвы хранятся в архивах СССР и за рубежом. Они ждут своих исследователей.

SOURCES OF THE HISTORY OF LITHUANIAN ASTRONOMY STAŠE MATULAITYTĖ

Summary

The article reviews the major works and studies in the history of Lithuanian astronomy. Besides printed works, there exist many manuscripts kept in the manuscript departments of the libraries of Vilnius University and the Academy of Sciences, of the Lithuanian SSR, in the archives of the Academy of Sciences of the USSR in Leningrad, in the Central State Historical Archives of the Lithuanian SSR etc. Six source groups are being examined in the article: 1) the 17-th—18th century student lecture-notes on physics (taught from the standpoint of cosmology), mathematics, astronomy and manuscripts on astronomy written by professors of Vil-

nius University, 2) syllabi on astronomy and examination summaries, 3) hand-written journals on astronomic observations („Cahiers des observations“) made by Pochobut and other astronomers, 4) the coorespondence of Vilnius astronomers, 5) various materials for their biographers, 6) the inventory lists of the Vilnius observatory and its library.

The article presents only the material found in the depositories of Vilnius and Leningrad. Many works on the history of astronomy are kept in the archives of the USSR and abroad. They are waiting for their researchers.